

Den vilde operasanger satte sit præg på Vænge Sø

Havde det ikke været for den flamboyante operasangers ulovlige husbyggeri, ville Vænge Sø sandsynligvis være genopstået for adskillige år siden. Måske endda helt naturligt og uden udgifter for det offentlige.

Vænge Sø

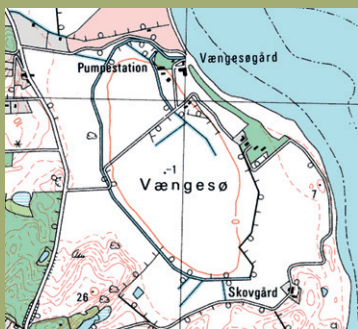
Lavvandet ferskvandssø på 36 hektar, der blev udtørret i midten af 1800-tallet.

Ejes i dag af staten, der har arbejdet med et genopretningsprojekt i mere end 20 år. Reduceret projekt med 26 hektar sø forventes gennemført i 2012.

Kortene er fra 1836, 1875 og 1985.

Syddjurs kommune.

Koordinater: 6223353, 595879.

Og selvom naturgenopretningen nu synes på vej, begrænser den 50 år gamle byggesag stadig fremtidens muligheder. Den nye sø skal opretholdes ved kunstgreb med fortsat pumpning efter faste koter og med anlæg af beskyttelsesdiger. Vandet får kun lov at oversvømme to tredjedele af det oprindelige areal.

Operasangeren hed Frans Andersson og var en legende i 1950'ernes Danmark, hvor hans indspilning af »Den Hellige Stad« fyldte Giro 413-lytterne med ærefrygt søndag efter søndag. Som privatperson var han kontroversiel, antiautoritær, egenrådig og kolerisk. En sangerkollega gav ham engang den nok bedste karakteristik: »Vild som en viking, despotisk og i sit inderste meget blød«.

Frans Andersson (1911-1988) havde købt en landejendom med strandgrund mellem den udtørrede Vænge Sø og Ebeltoft Vig, og her besluttede han i begyndelsen af 1960'erne at opføre et tofløjet feriecenter med 26 lejligheder i to etager. Ideen var den sympatiske at gøre det muligt at kombinere lejligheds glæder med hotellets komfort og til en billig pris.

Ganske i overensstemmelse med sin egensindige natur undlod Andersson imidlertid at søge byggetilladelse, selvom hans feriecenter betød en klokkeklar overtrædelse af strandbygelinjen fra 1937.

Med sig selv i rollen som arkitekt, ingeniør, boligarkitekt og til dels håndværker opførte han »Feriegården« blot 30 meter fra stranden for derefter at tage slagsmålet med de kommunale myndigheder. Han vandt, omend ikke uden at betale for sin lovovertrædelse.

Byggeriet blev lovliggjort 16. juli 1963 med en dispensation fra Naturfredningsloven, men Andersson måtte erlægge en bøde på 10.000 kr. (103.400 kr. i 2010-værdi). Dermed var Vænge Søes skæbne beseglet.

For en hel generation af giro 413-lyttere i 1950'erne var Frans Andersson »ham med den hellige stad«. Det var dog ikke en indspilning, han selv var stolt af. Han havde indsunget den i 1948, hvor han stod og manglede penge. Pladeselskabet tilbød ham et engangshonorar på 400 kr. eller 200 kr. plus procenter af salget. Da han var i akut pengene, valgte han de 400 kr., så indtjeningen på den kolossale landeplage kom aldrig ham til gode. Foto: udlånt af Danacord.

Operasangerens feriegård er i dag ombygget til den populære Helgenæs Naturefterskole, og det er hensynet til denne institutions fortsatte virke på stedet, der gør det umuligt at lade den oprindelige sø genopstå. Mindre kan også gøre det, mener man i Miljøministeriet, der ejer langt den overvejende del af det udtørrede søareal, som man agter at oversvømme. Også selvom det kommer til at betyde, at der skal pumpes i al evighed.

Tåget fortid

Den lavvandede Vænge Sø blev tømt en gang i 1800-tallet. Sandsynligvis er søen opstået i tidernes morgen som en naturligt afsnøret lagunesø fra Ebeltoft Vig i stil med Vestensø ved Elsegårde og Gungerne ved Boeslum.

Ejeren af Vængesøgård, gårdejer Johannes Frederik Pedersen (1901-1985), ejede den udtørrede sø i 1940'erne. Han blev grebet af tidens tanker og besluttede at kultivere de fugtige engarealer. Foto: udlånt af Molsarkivet.

Fundet af et mindst 3000 år gammelt kranium af en finhval i vestsiden af søen understøtter den opfattelse, at søen tidligere har ligget som en åben vig ud til havet.

Det har ikke krævet de store anstrengelser at tørlægge Vænge Sø. Formentlig har bønderne blot behøvet at grave udløbet dybere for derefter at installere en vinddreven pumpe med tilhørende sluse for at sætte fart på afvandingen. At den største dybde i dag i den udtørrede sø ligger to meter lavere end havet ude i Ebeltoft Vig, kan man ikke udlede noget faktisk af. Efter tørlægningen i 1943 har arealerne sat sig ganske betydeligt.

Hvilket år udtørringen blev foretaget, vides ikke præcist. På Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 og på sognekortet fra 1836 ligger søen uforstyrret hen, mens den på målebordsbladet fra 1875 er gennemgravet med tætliggende grøfter, central afvandingskanal og landkanal rundt om nordsiden til at afskære tilløb fra oplandet.

Søen er altså blevet tømt på et eller andet tidspunkt mellem 1836 og 1875, men der foreligger ingen beskrivelser af den udtørrede sø, hverken før eller i de første årtier efter udtørringen. Alle påstande om dyrelivet er derfor også rent gætteri, men man kan nok antage, at den lavvandede strandsø har haft både et frodigt fugleliv og en fin fiskebestand. Ikke mindst al

har der sikkert været masser af, men vi har altså ingen konkret viden om disse forhold.

Statsstøtte til kultivering

Frem til Anden Verdenskrig blev den tørlagte Vænge Sø anvendt til græsning med kreaturer og til høslæt, men efterhånden voksede der tagrør op på en stadig større del af arealet. De blev så høstet som tækkerør.

Efter den tyske besættelse i april 1940 steg efterspørgslen stærkt på landbrugsvarer, samtidig med at priserne også røg i vejret. Da Rigsdagen i november 1940 vedtog landvindingsloven med generøse statstilskud og statsgaranterede lån til landbrugets landvindingsprojekter, var der ikke meget at betænke sig på. Selv vandlidende dyndjorder ville kunne give udbytte, når staten betalte for kultiveringen.

Ejeren af Vængesøgård, gårdejer Johannes Pedersen, ejede også den udtørrede sø, og han besluttede at kultivere de fugtige engarealer. Pedersen fik Hedeselskabet til at udarbejde et projektforslag, som i august 1941 blev indsendt til landbrugsministeriet med en ansøgning om statstilskud.

På et møde i Århus 22. september i underudvalget for Jylland under Statens Landvindingsudvalg nåede man til enighed om at godkende projektet, og 28. oktober samme år modtog gårdejer Pedersen den glade nyhed, at han ville kunne regne med et tilskud på to tredjedele af de 75.000 kr. (1,6 mio. kr. i 2010-værdi), som overslagsprisen lød på. Den sidste tredjedel, som han selv skulle betale, ville han kunne låne over 20 år til lav rente.

Støtte til eget arbejde

Det var flere forhold, der gjorde Vænge Sø-bevillingen til noget særligt.

For det første var der tale om et såkaldt enkeltmandsprojekt, hvor en enkelt lodsejer stod som modtager af hele støttebeløbet. Den type sager var landvindingsudvalget normalt ikke begejstret for.

Dernæst ville der også blive tale om at give tilskud til sammenpløjning af de mange grøfter i søbunden samt efterfølgende fræsning af arealerne. Det var en fast regel i Statens Landvindingsudvalg, at man ikke gav støtte til ordinært landbrugsarbejde som f.eks. pløjning og fræsning. Imidlertid blev der i Johannes Pedersens tilfælde gjort en undtagelse, uden at der findes en begrundelse i sagsakterne.

Endnu mere specielt blev det dog, da Johannes Pedersen gav tilbud ved licitationen på at udføre fræsningsarbejdet. Da gårdejerens pris, der lød på 230 kr. pr. hektar, var lavere end overslaget på 250 kr., mens dagsprisen i området lå på 300 kr., vedtog man i landvindingsudvalget at sige ja. Johannes Pedersen fik udbetalt 6900 kr. (145.500 kr. i 2010-værdi) til at fræse sin egen jord som led i sit eget landvindingsarbejde. At landvindingslovens hovedformål var at skabe beskæftigelse for arbejdsløse jordarbejdere, valgte man at se stort på.

Projektet blev færdiggjort i 1943, og det afsluttede regnskab lød på 73.583,11 kr. (1,5 mio. kr. i 2010-værdi). Den positive særbehandling af gårdejer Pedersen havde ikke kostet ekstra. Samlet var udgifterne blevet en smule mindre end overslaget.

70 år senere skulle det komme til at koste staten stort samme beløb at genoprette den gamle sø.

Den entreprenante operasanger Frans Andersson fremviste begejstret og med store armbevægelser sit ulovlige feriecenter til journalisterne i 1963.

Foto: fra Molsbogen 2004.

Vænge Sø ses stadig tydeligt i landskabet, fordi landkanalen indrammer den afvandede søbund. De røde bygninger huser naturefterskolen. På den anden side af Ebeltoft Vig sejler hurtigfærgen på vej rundt om Gåsehage på Hassenør. Det er konturerne af øen Hjelm, der anes i horisonten. Billedet er taget stik mod øst. Foto: Morten Barker.

Besværlige lodsejere

Op gennem de næste årtier dyrkede Vængesøgårds ejere den udtørrede sø med gode udbytter af både korn og roer. Snart opstod der dog problemer langs diget i den sydlige del af søen, hvor der vældede trykvand frem.

Den nordlige del blev fortsat anvendt som eng frem til 1985, hvor der blev gennemført en dræning af denne jord, men lige lidt hjalp det. Den udtørrede søbund var atter ved at blive våd.

Allerede i 1987 luftede det daværende Århus amt tanker om at genskabe naturen i området, og i 1991 anmodede Naturfredningsrådet derfor amtet om en udtalelse vedrørende muligheden for at retablere søen. Den var positiv, og i 1993 opkøbte Miljøministeriet det 35 hektar store areal med den klare målsætning at genskabe søen. Herefter betalte man Hedeselskabet for at undersøge og beskrive forholdene samt udarbejde et projektforslag.

Projektet skulle dog gennem en årelang forhandlingsproces, før den realistiske indvielsesdato for en ny sø kom inden for rækkevidde. Næsten

tyve år skulle der til, før man – sandsynligvis i løbet af 2012 – kan lade vandet stige op over de braklagte marker. Den lange ventetid skyldtes indirekte operasangerens ulovlige feriecenterbyggeri tilbage i 1960'erne.

Forudsætningen for at kunne genskabe en større del af søen vil være at nedlægge Vængesøvej, men det forslag har sat sindene i kog. Vængesøvej går tværs over den udtørrede sø og giver adgang til Helgenæs Naturskole, der i dag er indrettet i operasanger Anderssons gamle feriecenter, men også til et par private sommerhuse ned til stranden. Især disse lodsejere har haft svært ved at forlige sig med den tanke, at deres adgangsforhold skulle ændres, så de fremover skal nord om søen for at komme ud og hjem.

Ny sø fra 2012

Ifølge Fussingø Statsskovdistrikt går projektet ud på at hæve vandspejlet i området til kote – 1 meter DNN. Det vil give en sø på ca. 26 hektar med halvanden hektar sump og 2,6 hektar våde enge og 4,5 hektar tørre enge,

men der vil fortsat være behov for en aktiv udpumpning af vand, men altså mindre end hidtil.

Det er projektet i sin grundform.

Vængesøvej vil blive nedlagt og fjernet fra landkanalen i vest og over til naturefterskolen, mens man vil bevare vejen oppe fra landevejen og frem til landkanalen, hvor der skal etableres et udsigtstårn. Herfra vil der også udgå en trampesti rundt om søen.

For at undgå at naturefterskolens bygninger kommer til at stå og soppe i det forhøjede vandspejl, skal der bygges lave diger vest for skolen. I nødvendigt omfang etableres der også et omfangsdræn med afløb til en ny pumpe, der kan lede vandet over i udløbet.

De samlede anlægsudgifter skønnes at blive ca. halvanden million kroner før moms. For denne skatteyderinvestering opnås der udover et 35 hektar stor naturområde også en vis vandrensningseffekt.

På grund af den nye søs rensning forventes det, at udløbet til Ebeltoft Vig vil blive skånet for 1,3 tons kvælstof om året eller 73 procent af

Udgravningen i 1998 foregik på skråningen umiddelbart vest for den udtørrede sø. Foto: Pauline Asingh, Ebeltoft Museum.

den samlede mængde kvælstof, der strømmer ind i søen. Det vil svare til 37 kilo kvælstof pr. hektar på årsplan. Det vurderes også, at søen vil kunne binde ca. 14 kilo fosfor årligt eller ca. 52 procent af fosfortransporten gennem udløbet til vigen.

Hvis de sidste forhandlinger med lodsejerne falder på plads inden udgangen af 2011, forventer statsskovdistriktet at kunne indvie den nye sø i 2012 eller senest i 2013.

Men hvem bliver den nye sø til glæde for?

Umiddelbart får naturefterskolens elever nye muligheder for friluftsliv og naturoplevelser, men da lokalplanen er affattet på en sådan måde, at det vil være muligt at genoptage anvendelsen som feriecenter, hvis skolen skulle opføre, så kan den nye sø også gå hen og blive en integreret del af et turistparadis i fremtiden.

Manden i møddingen

Området omkring Vænge Sø har været kendt i mere end 100 år for sine mange bopladser fra især ældre stenalder. Som perler på en snor har køkkenmøddingerne ligget rundt om havlagunen, der gik forud for søens opståen.

I 1998 blev der foretaget en ganske omfattende udgravning af en oprindelig 250 meter lang køkkenmødding på skrænten ned mod den udtørrede

sø. Ejeren af den pågældende mark havde bestemt sig for at dybdepløje jorden med henblik på at plante juletræer, så det var sidste chance for arkæologisk gevinst, før skaldyngerne ville blive destrueret.

Arkæologerne fra Ebeltoft Museum kastede sig over opgaven, og i køkkenmøddingen fandt de Ertebøllemanden fra Vænge Sø.

Midt i den intakte del af møddingen mellem østersskaller og flinterester lå der dele af et menneskeskelet. Kranium, venstre overarm og de øverste ryghvirvler var forsvundet, og der var heller ingen spor af en kiste, men til gengæld lå der en stor flintekniv ved højre hånd og en pilespids ved venstre side. Desuden havde han fået et lerkar med i graven.

En kulstof 14-datering bekræftede mandens alder: 4315-4250 f.Kr., hvilket passede perfekt med køkkenmøddingens datering til Ertebølle-tiden.

Og yderligere analyser afslørede, at man havde fundet den hidtil mest »marine« person i Danmark. Tilsyneladende havde han udelukkende levet af fisk og andet godt fra havet.

KILDER

Andersen, Søren H.: En Ertebølleboplads ved Vængesø/Helgenæs. Hikuin 2. Udgivet af yngre arkæologer og etnografer på Moesgård Forhistoriske Museum, 1975.

Asingh, Pauline: Helgenæs - manden i møddingen. I: Hvass, Steen (red.): Vor skjulte kulturarv.

Ertebøllemanden fra Vænge Sø undslap i sidste øjeblik dybdepløvens stålskær. I stedet fik han en omhyggelig og skånsom genbegravelse i en kiste, der blev bygget op omkring skelettet i møddingen. Han hviler stadig i den jord, han havde sin gang på for 6000 år siden. Foto: Pauline Asingh, Ebeltoft Museum.

Det kongelige nordiske oldskriftselskab og Jysk Arkæologisk Selskab, 2000.

Bendtsen, Bendt: Jeg vil være min egen. Politiken, 7. april 1963.

Christiansen, June Lis et al.: Vænge Sø et genopretningsprojekt. Duplikeret rapport, juni 1994.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 29. oktober 2004.

Kanngaard, Esben: Arkæologisk statusnotat om Vængesø. December 2005.

Lindskog, John: På scenen i sin private kirke. Se og Hør, ca. 1978.

Lokalplan nr. 191, Ebeltoft kommune. 23. februar 1995.

Reitberger, Marie Louise: Frans Andersson – set med barnebarnets øjne. Molsbogen 2004. Forlaget Vistoft.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 237. Rigsarkivet.

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Vænge Sø, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 37 fuglearter, som er registreret fra **Vænge Sø**, Helgenæs, pr. 22. oktober 2011. I parentes ses antallet af observationer og individer.

Lille Lappedykker	(1/1)	Hjejle	(1/500)	Bysvale	(1/1)	Gråkrage	(1/2)
Toppet Lappedykker	(1/9)	Vibe	(1/50)	Hvid Vipstjert	(1/1)	Ravn	(1/2)
Fiskehejre	(1/1)	Rødben	(1/1)	Nattergal	(1/3)	Stillits	(1/1)
Gråand	(1/2)	Sildemåge	(1/1)	Rødstjert	(1/2)	Lille Korsnæb	(1/5)
Rørhøg	(6/8)	Sølvmåge	(1/10)	Bynkefugl	(3/4)	Snespurv	(1/32)
Musvåge	(1/1)	Lomvie	(1/1)	Stenpikker	(2/8)	Gulspurv	(1/1)
Fiskeørn	(2/2)	Ringdue	(1/1)	Kærsanger	(3/3)	Rørspurv	(1/2)
Tårnfalk	(1/1)	Gøg	(4/6)	Gulbug	(1/1)		
Fasan	(2/2)	Sanglærke	(2/4)	Tornsanger	(4/7)		
Stor Præstekrave	(1/1)	Landsvale	(1/5)	Stor Tornskade	(1/1)		